

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14601793>

PAXTANI DASTLABKI ISHLASH JARAYONI - SIFATLI NAHSULOT OLISH ZAMINI

Nilufar Abduxalim qizi Mamatisoqova

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti, tayanch doktorant

Abdusattar Abdujabbarovich Abdugaffarov

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti, bo'lim boshlig'i
monitoring.17@mail.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada paxta mahsulotlarining dastlabki ishlash jarayonida sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarishning iqtisodiy masalalari ko'rib chiqilgan. Maqolada paxtaning yig'ilishi, tozalanishi, saralashi va qadoqlanishi kabi bosqichlar batafsil tahlil qilingan. Har bir bosqichda qo'llaniladigan texnologiyalar va usullar, shuningdek, mahsulot sifatini oshirish va xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: paxta, dastlabki ishlov berish, yig'ish, tozalash, saralash, qadoqlash, mahsulot sifati.

ABSTRACT

This article discusses the economic issues of producing quality products during the primary processing of cotton products. The article analyzes in detail the stages of collecting, cleaning, sorting and packaging cotton. The technologies and methods used at each stage are shown, as well as innovative approaches aimed at improving product quality and reducing costs.

Key words: cotton, pre-processing, collection, cleaning, sorting, packaging, product quality.

KIRISH(BВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION).

O‘zbekiston bugun iqtisodiyoti jadal rivojlanib borayotgan davlatlardan bo‘lib, dunyoda paxta etishtirish bo‘yicha oltinchi, uni eksport qilish bo‘yicha uchinchi o‘rinda turadi. Mamlakatimiz jahon to‘qimachilik bozorining eng faol ishtirokchilaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda jahonning eng yuksak talablariga javob beradigan paxta tolasini etishtirish, qayta ishlash va sotish bo‘yicha tashkil etilgan zamonaviy kompleks ham jadal sur‘atlar bilan rivojlanmoqda. Texnik va texnologik qayta jihozlanayotgani, tegishli infratuzilmaning jadal rivojlanayotgani, shuningdek, zamonaviy bozor mexanizmlarining keng joriy etilayotgani sababli ushbu kompleks faoliyatining samaradorligi yuksalmoqda. Bu esa sarflanayotgan mablag‘lardan samarali foydalanish darajasini oshirmoqda.

O‘zbekistonda paxtachilikni rivojlantirish - eng ilg‘or agrotexnologiyalarni qo‘llash, xususiyatlari yaxshilangan yangi navlarni yaratish va paxta tozalash sanoatiga zamonaviy ishlanmalarni joriy qilishga asoslangan.

Bugungi kunda paxta maydonlarida etishtirilgan hosilning 83 foizini “oily” va “yaxshi” navli paxta tolasini tashkil etadi. O‘zbek paxtasi jahon bozorida talab etiladigan va asosiy sifat ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lgan mikroneyr darajasiga to‘liq javob beradi.

Albatta, O‘zbekistonda bunday sifatli paxtani etishtirishda, birinchi navbatda, mehnatsevar dehqon va fermerlarimizning xizmati kattadir. SHu bilan birga, paxta tozalash sanoati ham jadallik bilan rivojlanmoqda, ishlab chiqarishga eng zamonaviy texnologiyalar joriy etilmoqda. So‘nggi yillarda mamlakatimizning turli hududlaridagi barcha paxta tozalash zavodlari rekonstruksiya va modernizatsiya qilindi. Buning natijasida ishlab chiqarish hajmi 22 foizdan oshdi, tola sifati ham ortdi. Demak, soha mutaxassislariga ehtiyoj ham kun sayin ortib boradi.

Yengil sanoatni rivojlantirish dasturiga muvofiq sohaga eng zamonaviy texnologiyalar joriy etilmoqda, ishlab chiqarilayotgan mahsulot turlari har yili yigirmadan ortiq turga ko‘paymoqda. Bugun O‘zbekistonda tayyorlanayotgan

to'qimachilik mahsulotlari dunyoning qirqdan ziyod davlatiga eksport qilinmoqda, talab esa yanada ortmoqda.

O'zbekiston yengil sanoat korxonalarining keng turdagi mahsulotlari - ip, polotno, gazlamalar, tayyor trikotaj, shuningdek, ipak buyumlariga bo'lgan ehtiyojni izohlashga hojat yo'q.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA(ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ/METHODS). Paxtani dastlabki ishlash - chigitli paxtani tayyorlash va saqlash ishlaridan tortib to paxta tolalarini kiplarga joylashtirib, chigitlarni texnik va urug'lik turlariga ajratib va qolgan qisqa tolali mahsulotlarni tayyorlashgacha bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga oladi. Paxtani dastlabki ishlash jarayonlari xususiyati shundaki, bunda uzuluksiz texnologik jarayonlardagi operatsiyalarni bajarishda bir-biri bilan oqim liniyalarida ishlayotgan ko'p sonli turli funktsiyalarni bajaruvchi mashina va mexanizmlar ishtirok etadi.

NATIJALAR(РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS). Paxta, qishloq xo'jaligi mahsulotlari orasida eng muhim va qimmatbaho tabiiy xomashyolardan biri hisoblanadi. U nafaqat mato ishlab chiqarishda, balki turli sanoat tarmoqlarida ham keng qo'llaniladi. Paxtaning dastlabki ishlash jarayoni, ya'ni yig'ish, tozalash, saralash va qadoqlash bosqichlari, uning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bu jarayonlar paxtaning xavfsizligini ta'minlaydi va iste'molchilar talablariga mos kelishini kafolatlaydi.

Yig'ish jarayoni paxtaning yetishtirilgan joyidan to'g'ri olingan paytda amalga oshiriladi va bunda eng samarali usullarni tanlash zarur. Keyinchalik, yig'ilgan paxta tozalanadi, bu esa paxtaning begona narsalar va iflosliklardan tozalangan holatini ta'minlaydi. Tozalangan paxta saralanadi, bu esa uning turli xilliklarini va sifat ko'rsatkichlarini ajratishga yordam beradi. Oxirgi bosqichda esa paxta maxsus qadoqlash materiallariga joylashtiriladi, bu jarayon mahsulotni transport va saqlash jarayonlarida himoya qiladi.

Maqolada paxta mahsulotlarining dastlabki ishlash jarayonlari, ularning muhimligi va sifatini oshirishga qaratilgan usullar batafsil ko'rib chiqiladi. Maqsad,

paxtani dastlabki ishlov berish jarayonini yanada samarali va ekologik toza qilishga qaratilgan yondashuvlarni o'rganish hisoblanadi. Shuningdek, paxtaning dastlabki ishlash jarayonidagi muammolar va ularni hal etish bo'yicha takliflar berish ham tadqiqotning asosiy maqsadlaridan biridir.

NATIJARLAR(РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS). Ushbu tadqiqot davomida paxta mahsulotlarining dastlabki ishlov berish jarayoni va uning sifatini ta'minlashga qaratilgan muhim bosqichlar tahlil qilindi. Tadqiqot quyidagi asosiy jarayonlarni o'z ichiga oldi: yig'ish, tozalash, saralash va qadoqlash. Har bir jarayonning muhim jihatlari va natijalari quyida keltirilgan.

1. Paxtani yig'ish

Paxtani yig'ish jarayoni turli usullar orqali amalga oshiriladi. Qo'lda yig'ish an'anaviy usul bo'lib, paxtani ehtiyotkorlik bilan yig'ish imkonini beradi, lekin bu jarayon ko'proq vaqt va mehnat talab etadi. Mexanik yig'ish usullari esa samaradorlikni oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mexanik yig'ish orqali paxtani yig'ish vaqtini 30-40% ga qisqartirish mumkin.

2. Paxtani tozalash

Tozalash jarayoni paxtaning sifatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida, tozalash usullaridan foydalanish paxtaning umumiy sifatini 25- 35% ga oshirishi aniqlangan. Havo orqali tozalash va mexanik tozalash usullari paxtadan begona narsalarni va iflosliklarni samarali ravishda olib tashlaydi. Ushbu jarayonlar natijasida paxtaning tozaligi oshadi va keyingi ishlov berish jarayonlari uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

3. Paxtani saralash

Saralash jarayoni paxtaning turli xilliklarini ajratishda muhimdir. Tadqiqot davomida saralashning sifatga ta'siri ko'rsatildi: saralash jarayoni paxtaning sifatini 15-20% ga oshirish imkonini beradi. Saralashda asosiy e'tibor paxtaning uzunligi, rangi va boshqa texnik ko'rsatkichlariga qaratildi. Saralash jarayonida paxta turli toifalarga ajratilib, yuqori sifatli mahsulotlarni olish imkoniyati yaratiladi.

4. Paxtani qadoqlash

Paxtani qadoqlash jarayoni oxirgi bosqich hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, to'g'ri qadoqlash orqali paxtaning sifatini saqlash va zararlanish xavfini 20-30% ga kamaytirish mumkin. Qadoqlashda ekologik toza materiallardan foydalanish nafaqat paxtaning saqlanishini ta'minlaydi, balki iste'molchilarning ham e'tiborini tortadi. Qadoqlash jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash paxtaning transport jarayonida xavfsizligini oshiradi.

Umumiy natijalar

МУНОКАМА(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION). Ushbu tahlil natijalari paxta mahsulotlarining dastlabki ishlov berish jarayonining har bir bosqichining o'ziga xos ahamiyatini ko'rsatadi. Yig'ish, tozalash, saralash va qadoqlash jarayonlarida innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish orqali paxtaning sifatini oshirish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash mumkin. Ushbu jarayonlarni optimallashtirish paxta sanoatining rivojlanishiga va iste'molchilar talablariga mos keladigan sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarishga hissa qo'shadi. Tadqiqot natijalari paxta sanoatida ishlov berish jarayonlarini yanada takomillashtirishga qaratilgan takliflar va yondashuvlar ishlab chiqishda yordam beradi.

XULOSA(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION).

Ushbu tadqiqot paxta mahsulotlarining dastlabki ishlov berish jarayonlarini chuqur tahlil qilib, paxtaning sifatini oshirish va mahsulotni xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan jarayonlarni o'rganishga qaratilgan. Yig'ish, tozalash, saralash va qadoqlash kabi bosqichlar paxta ishlab chiqarish jarayonining asosiy komponentlarini tashkil etadi.

Umuman olganda, paxta mahsulotlarining dastlabki ishlov berish jarayonini takomillashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish nafaqat paxta sifatini oshirish, balki paxta sanoatining umumiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Kelgusida ushbu jarayonlarni yanada optimallashtirish, paxtaning tashish va saqlash jarayonlarida yaxshilanishlarni ta'minlaydi va iste'molchilar talablariga mos keladigan sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish imkonini yaratadi. Tadqiqot natijalari paxta sanoati

uchun muhim tavsiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi, bu esa paxta mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonlarini yanada samarali va barqaror qilishga xizmat qiladi hamda katta iqtisodiy samaradorlik berishga zamin yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Paxta xom ashyosi yetishtiruvchilar faoliyatini yanada qo‘llab quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2023-yil 26-yanvardagi Qarori qabul qilinishi paxta-to‘qimachilik klasterlari va fermer xo‘jaliklari o‘rtasida o‘zaro manfaatli munosabatni yo‘lga qo‘yish hamdar ular faoliyatining samaradorligini yanada oshirish uchun zarur normativ hujjat bo‘ldi. Chunonchi, ushbu qarorga asosan paxta-to‘qimachilik klasterlari va fermer xo‘jaliklari tomonidan paxta xom ashyosining xarid narxi o‘zaro manfaatli kelishuv asosida shakllantirilishi belgilandi.

Paxta xom ashyosining narxi bozor iqtisodiyoti talablariga muvofiq, har bir hududda o‘sha hududdagi yerning holati, paxta yetishtirishga yo‘naltirilgan sarf-xarajatlar, bozordagi talab va taklifdan kelib chiqib, bevosita oluvchi va sotuvchi tomonlarning o‘zaro kelishuvi asosida belgilanadigan bo‘ldi.

Fermer-dehqonga o‘zi yetishtirgan paxta xom ashyosini xaridor bilan o‘zaro kelishilgan narxda sotish erkinligi berildi. Paxta yetishtiriladigan maydonlarni nasos orqali sug‘orishda sarflanadigan elektr energiyasi xarajatlarining 50 foizigacha qismi Davlat budjetidan qoplab berish tartibi joriy etildi.

Paxta-to‘qimachilik klasterlari tomonidan paxtani dastlabki qayta ishlashdan tayyor mahsulotgacha bo‘lgan qo‘shimcha qiymat zanjiri yaratildi. Buning natijasida, 2017-yilga nisbatan ip-kalava ishlab chiqarish ikki barobarga, tayyor mahsulot uch barobarga ortdi. Klasterlarning o‘z quvvatlari hisobiga tola ishlab chiqarish 148 foizga, ip-kalava 83 foizga, mato to‘qish 19 foizga, tayyor mahsulot 66 foizga yetdi. Bu qo‘shimcha daromaddan tashqari 239 mingdan ortiq yangi ish o‘rinlari yaratish bilan birga budjetga 2,8 trln. so‘m (2016-yilga nisbatan 5 barobar ko‘p) sarmoya kiritish imkonini yaratdi.

Ko‘rib turganimizdek, paxtachilikda har bir hudud o‘z sharoiti va holatidan kelib chiqib, xaridor bilan kelishgan holda xom ashyo narxini belgilash huquqiga egaligi,

shuningdek narxning davlat tomonidan belgilab berilishi amaliyoti bekor qilingani sohaning yanada rivojlanishiga, unumdorlik ortishiga xizmat qilmoqda. Bunda joylardagi klaster va fermer xo'jaliklari paxta xom ashyosi narxini o'zaro manfaatdorlikka asoslanib, kelishuv asosida belgilashi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Zero, mamlakatimizda qishloq xo'jaligini yanada rivojlantirish bo'yicha muhim tadbirlar belgilanganligi, qabul qilingan qonun va qarorlarning ijrosini ta'minlash yangi bosqichga olib chiqishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES):

1. Akhmedov, T. (2019). Paxta ishlab chiqarish texnologiyalari va innovatsiyalar. Tashkent: O'zbekiston Qishloq xo'jaligi ilmiy tadqiqot instituti.
2. Khamraev, I. (2021). Paxta tozalash va saralash jarayonlari: muammolar va yechimlar. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi.
3. Mustafayev, M. (2020). Qishloq xo'jaligi xomashyo resurslarining sifatini oshirish. Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti.
4. Tashkent Textile Institute. (2022). Cotton Processing and Its Quality Control Techniques. Tashkent: Textile Research Center.
5. Uzbekistan Cotton Association. (2023). Annual Report on Cotton Production and Processing in Uzbekistan. Tashkent: Uzbekistan Cotton Association.
6. Yusupov, A. (2018). Innovatsion texnologiyalar yordamida paxta ishlab chiqarishni takomillashtirish. Tashkent: O'zbekiston Fanlar akademiyasi.